

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

ГОРБУЛІН

Володимир Павлович — академік НАН України, перший віце-президент НАН України, директор Національного інституту стратегічних досліджень

УКРАЇНА В ГЛОБАЛЬНИХ ВИМІРАХ СУЧАСНОГО СВІТУ

Виступ на міжнародному форумі «Світанок Європи: історична закономірність цивілізаційного вибору»

22 червня 2017 р. в Києві відбувся III Балтійсько-Чорноморський форум «Світанок Європи: історична закономірність цивілізаційного поступу», присвячений обговоренню проблем безпеки в регіоні та в Європі загалом, пошуку нових форм добросусідської відповідальної співпраці і формуванню на цій основі нової Європи — без воєн і анексії, необхідності подолання агресії та нетерпимості в сучасному світі, актуальності розроблення нових методик підготовки сучасної європейської людини через освіту, науку та культуру. У роботі форуму взяли участь президенти і державні діячі країн Балтійсько-Чорноморського регіону, учені НАН України і НАПН України, ректори провідних українських та європейських університетів, громадські діячі та представники ЗМІ. Пропонуємо повний текст виступу першого віце-президента НАН України академіка НАН України В.П. Горбуліна, який поділився своїми міркуваннями щодо стратегічних пріоритетів нашої держави в контексті нових загроз, з якими стикається сьогодні цивілізований світ, особливо наголосивши на тих можливостях, що відкриваються нині перед Україною.

Високошановне товариство!

Панове президенти, прем'єр-міністри, ректори, усі присутні!

Говорячи про Україну в сучасних глобальних вимірах, почну з гіркого і неприємного — з наших національних уроків. Ми надто звикли до ролі об'єкта у світовій і європейській політиці. Слід визнати, що Україна всі 25 років незалежності була надто пасивною. Ми балансували між векторами розвитку, чекали гарних пропозицій зі сходу і заходу, уникали відповідальних і радикальних рішень. У чомусь ця політика була виправданою і навіть комфортною, але найголовніше, що треба сказати про попередній період, — вона була вимушеною.

Ми не могли собі дозволити рішучий зовнішньополітичний курс з огляду на внутрішню слабкість і незрілість нашої

державності. Адже з 1991 року ми почали будувати свій суверенітет, не маючи для цього багатьох необхідних якостей і ресурсів.

Сьогодні висловлюються різні оцінки, мовляв, незалежність впала нам з неба, дісталася надто легко. Я б використав іншу метафору. Ми були в імперській неволі, але вийшли на свободу тільки після того, як тюрма сама розвалилася. При цьому багато хто в Україні жалкував за тією тюрмою, і перші десятиліття пройшли під знаком боротьби між старим і новим — між необхідністю будувати нову державу та інстинктивним бажанням повернутися в минуле чи принаймні зберегти його основні атрибути.

25 років ми говоримо про реформи і тільки зараз підійшли до реформування радянських систем пенсійного забезпечення, охорони здоров'я, освіти, самоврядування та багатьох інших сфер. Такою ж неповороткою і непослідовною була й наша зовнішня політика. Вектори змінювалися, рух імітувався, а в підсумку результуючий вектор виявився нульовим. Не можна не сказати і про ту деструктивну діяльність, яка часто здійснювалася щодо сектору безпеки і оборони — постійні реформування без чіткої мети, розпродаж всього що тільки було можна, деградація Збройних Сил, правоохоронних органів і спеціальних служб. Сюди ж слід віднести різке зменшення протягом багатьох років чисельності Збройних Сил, моральне та фізичне старіння більшості озброєнь і військової техніки.

Власне, це і був той стан держави, з яким ми прийшли до початку російської агресії проти України в 2014 році.

За короткий час ми були змушені здати екстерном програму національної зрілості: відбудувати армію, оновити розвідувальні та контррозвідувальні органи і дуже обережно розпочати процес економічного зростання. Підкреслю, все це в умовах важкої війни з супротивником, який до неї довго готувався і якого ми вважали своїм другом і братом. І останнє призвело до найголовнішої «втрати» — втрати наших ілюзій.

Ми більше не віримо в братерство і рівноправне партнерство з Росією — натомість бачимо реваншистську політику відродженої імперії, яка вважає неприйнятним для себе існування незалежної України. Ми більше не віримо в договори і меморандуми про гарантії безпеки, а усвідомлюємо необхідність розбудови власних збройних сил і мобілізації внутрішніх ресурсів для перемоги над ворогом. Ми розуміємо, що не можна безкінечно вести дискусії про вектори інтеграції і зовнішньополітичну стратегію держави, особливо якщо наші опоненти явно грають на руку зовнішньому противнику.

Нарешті, ми чітко розуміємо, що іншого шляху, крім європейського, для розвитку незалежної України просто не існує. Але і європейський шлях не повинен стати для нас черговою ілюзією і черговим — обоюдно — розчаруванням. Для того, щоб цього не сталося, нам потрібно сьогодні, на початку цього шляху, дуже чітко і предметно усвідомити, яким є світ, що нас оточує, і куди він рухається? Що таке нинішня Європа? Що таке сьогоднішня Україна? Чим ми можемо бути корисні один одному? Чого ми прагнемо і якими є наші стратегічні пріоритети?

Кілька своїх міркувань із цього приводу я хотів би запропонувати шановній аудиторії.

Перший сюжет стосується моєї традиційної тематики — стану глобальної безпеки та гібридних загроз існуючому світопорядку. На цю тему я опублікував уже кілька статей, наш Інститут підготував фундаментальну монографію про світову гібридну війну. Проте хотів би зробити наголос не лише на загрозах, з якими зіштовхнувся цивілізований світ, а й на тих можливостях, які відкриваються.

Найперше ми повинні збагнути, що у світі змінилося, а що лишилося непорушним. Здавалося б, ми живемо у часи, коли неймовірне стало очевидним. Ми є свідками того, що Велика Британія виходить з Об'єднаної Європи, а Туреччина проводить свої референдуми в країнах — членах ЄС. Що комуністичний Китай стає головним рушієм ліберальної економічної глобалізації, а Сполучені

Штати переходять до політики самоізоляції і торгового протекціонізму. Що в Москві знову дають медалі «За покорення Крима», а на Близькому Сході війни новітнього Халіфату масово страчують заручників.

Рада Безпеки ООН, завдяки послідовним зусиллям російських дипломатів, перетворилася на дискусійний клуб. Європейські ультраліві об'єднуються з ультраправими у своїй підтримці Путіна і спільній ненависті до європейської інтеграції. Регіональні парламенти Північної Італії обговорюють визнання анексії Криму Росією, а Іран організовує доставку продовольства блокадному Катару.

Ще кілька років тому усе це могло б видатися фантастикою, але світ давно вийшов за межі традиційного розуміння, за межі традиційної логіки.

Наприкінці травня помер Збігнев Бжезінський, і разом з ним відійшла у минуле ціла геополітична епоха. Надзвичайно проникливий розум цього американця польського походження дуже ясно бачив загрози і підводні течії світових політичних процесів. Його оцінки того, що відбувається в американсько-російських відносинах, на європейському безпековому просторі, особливо в регіоні Центральної та Східної Європи, були завжди точними, позбавленими ілюзій і спрямованими на кілька кроків уперед. Проте сьогодні геніальна метафора Бжезінського про глобальну геополітичну шахову дошку вже застаріла.

Взагалі у сучасному світі перестали грати в шахи. Зараз більш популярні прості і brutальні ігри, в яких головними «козирями» є сила та нахабство, а інструментами — обман та порушення правил. Якщо новий багатополарний світ — це стан війни всіх проти всіх, то світ зробив великий крок до такого стану.

Однак не все втрачено! Ми маємо розуміти, що нинішня криза — це не кінець цивілізованого світу, а лише тимчасова втрата курсу і попутного вітру. Цим станом намагаються скористатися деякі провокатори і шантажисти, але їхні успіхи тимчасові, а довгострокові перспективи, очевидно, невтішні.

Поняття гібридної війни спочатку означало, що агресія здійснюється комплексно і включає інформаційно-пропагандистську складову, так звану організаційну зброю, економічний і дипломатичний тиск, а військові операції проводяться приховано, з використанням незаконних збройних формувань, із зафарбованими номерами на техніці і споротими шевронами. На наших очах зникає межа між війною і миром.

Ви думаєте, що живете у стані миру, дружби і стратегічного партнерства, а проти вас уже ведуться повномасштабні бойові операції. Ви ніколи не можете бути впевнені, що війна скінчилася, жоден мирний договір чи угоду про припинення вогню більше не можна приймати за чисту монету. Агресор буде щиро обурюватися, якщо ви чинитимете спротив, але при цьому вестиме проти вас війну на повне знищення.

І нехай нікого не вводить в оману прикметник «гібридна» — це повноцінна війна, в якій використовується надзвичайно потужний арсенал методів знищення супротивника. Наразі гібридна зброя застосовується не лише проти України, а й проти країн Заходу. На жаль, ми вимушені констатувати, що застосовується така зброя вдало. Чому? Ознаки «успішності» проявляються в тому, що постраждали від гібридної агресії не готові визнати, що вони стали жертвами гібридної війни. Масштаб гібридної битви починає усвідомлюватися лише тоді, коли таке розуміння приходить.

Яскравим прикладом є США. Безумовно, перемога чинного президента була зумовлена багатьма факторами. У тому числі бажанням громадян бачити нові обличчя в політиці, які пропонують прості рішення для розв'язання складних проблем. Однак якими ж виявилися найважливіші результати цих виборів?

По-перше, стало очевидно, що Росія готова втручатися і втручається у вибори в інших державах. Ще 5–10 років тому це здавалось неможливим, але відновивши практики Радянського Союзу, зрозумівши, що демократична модель держави обмежена у

своїх можливостях реагувати на приховані загрози своїй безпеці, Росія перейшла у масштабний наступ, який щедро нею спонсорується. І США опинилися так само під ударом, як і інші демократичні держави. Вкрай незначні видатки на таку діяльність на рівні 4–5 млрд дол. США мають абсолютно вибуховий геополітичний ефект.

І саме цей ефект призвів до другого наслідку американських виборів — хаотизації політичного простору демократичних держав. Ми бачимо, що й сьогодні США не можуть вийти з процесу, який розпочався ще минулого року. Чергові доповіді розвідувальних та контррозвідувальних органів США демонструють, як багато зробила Росія для того, аби посіяти сумніви в результатах виборів, знищити довіру між політичним керівництвом та головними інститутами держави, а за можливості — корумпувати / підкупити окремих посадовців. Таку схему Росія використовуватиме й надалі, бо вона організаційно не складна, але надзвичайно ефективна.

Те саме стосується і Європи, яка також перебуває під ударом. Проте уразливість Європи зумовлена її цивілізаційною специфікою: вона звикла грати за правилами, її позиція завжди відкрита, сформована на основі вільного обміну думками і на раціональній аргументації. У цьому сила європейської політики, привабливість європейського дому для багатьох народів, у тому числі для українців. Однак в умовах тотальної війни демократична процедура, плюралізм думок і політична конкуренція часто виявляють слабкість. Про це свідчить досвід Другої світової війни, коли відносно демократичні країни, такі як Чехословаччина, Франція, стали легкою здобиччю агресора, і європейський континент перетворився на поле бою між тоталітарними системами.

Нинішня гібридна агресія, чи то з боку Росії, чи то з боку ісламських радикалів добре пристосована до європейського ліберального середовища, вона паразитує на демократичних інститутах, безсоромно користується свободою слова, доповнюючи її насильством і нагнітанням страху.

У багатьох випадках це виявляється ефективною стратегією — багато хто в Європі намагається ховати «голову в пісок», граючи в «нічого не бачу», «нічого не чую», «нічого не кажу».

І цій спокусі сховатися від нового світу в затишній європейській хатці, заспокоїти себе казкою про доброго і справедливого Путіна, який обмежить свій апетит пострадянським простором, а решті Європи принесе газ, гроші і високу російську культуру, — цьому опиратися виявляється надзвичайно складно. Європа хоче вірити Путіну і Лаврову, які говорять про єдину Європу від Лісабона до Владивостока, про нову європейську систему безпеки, взаємовигідні відносини і спільні цінності. Що ж, ми так само вірили Росії.

Є й інші спокуси, які щедро пропонують європейським елітам емісари й агенти Кремля. Це і російські гроші, які вливаються в економіку деяких європейських держав, і російський ринок для європейських виробників товарів та послуг, і прямий підкуп чиновників, політиків, представників інтелектуальної спільноти, мас-медіа.

І якщо Європа нічого не зробить з цього приводу, то і не потрібно буде далеко ходити у пошуках пророцтв щодо наслідків такого стану речей — можна просто подивитися на Україну. Приклад України трирічної давнини — це саме те, що чекає Європу, якщо нова реальність не буде нею визнана. І це єдиний можливий варіант розвитку подій, оскільки агресор не розуміє «напівтонів». Він сміється над «політкоректністю». Він не приймає красивих фраз у відповідь на демонстративне варварство. Агресор знає тільки логіку ескалації і зупиняється лише там, де у відповідь на його «безневинний жарт» опоненти починають стріляти з гармат.

Проте я б не хотів малювати ситуацію виключно «чорною фарбою». На деяких фронтах Європі вдається не лише захищатися, а й переходити в обережний наступ. Яскравий приклад — перемога Емануеля Макрона на президентських виборах у Франції. Фактично це програв підтримуваної Крем-

лем партії Марін Ле Пен на парламентських виборах. Аналогічним є програш регіональних виборів іншими прихильниками Володимира Путіна з італійської партії «П'ять зірок». Під час зустрічі президентів Путіна і Макрона останній жорстко відмовив представникам російських іноЗМІ у праві називатися журналістами, назвавши їх пропагандистами, власне тими, ким вони вже довго є насправді. Отже, процес рухається, і його перебіг вселяє добрі сподівання. З надією чекаємо на вибори в Німеччині.

Ще одна тема, яку б я хотів зачепити, це — роль України у подоланні нинішньої кризи в Європі. Останнім часом наші західні партнери сприймають Україну як проблему для Європи, але насправді сьогодні Україна є скоріше частиною вирішення багатьох проблем, зокрема й у відносинах між Європою і Росією. Для того, щоб це усвідомити, Європі потрібно пережити таку саму «втрату», яку пережила і Україна, — позбутися ілюзій щодо Росії. Коли військові підрозділи Західного військового округу Збройних Сил Російської Федерації масово отримують статус ударних, а для проведення маневрів «Захід-2017» готується 200 тисяч військових, то Європі, мабуть, слід прокинутися від свого самозаспокоєння. І зрозуміти, що втрата 1–2% ринку європейської продукції внаслідок санкцій — це найменша з проблем, які спіткають Старий континент, а збільшення видатків на оборону є платою за право залишатися самими собою.

Ми дуже цінуємо консолідовану позицію європейського співтовариства щодо підтримки нашого цивілізаційного вибору, державного суверенітету і територіальної цілісності. Для нас дуже важливі ті конкретні кроки, які попри внутрішні протиріччя і несприятливу кон'юнктуру, наші європейські партнери роблять назустріч Україні. Це й економічна частина Угоди про Асоціацію, і лібералізація візового режиму. Водночас нас не може не хвилювати головна проблема сучасної Європи — втрата деяких орієнтирів розвитку та варіативність тих, що залишилися.

У «Білій книзі з питань майбутнього ЄС» передбачено п'ять сценаріїв:

- 1) продовження розвитку відповідно до існуючого курсу;
- 2) «нічого крім єдиного ринку»;
- 3) «ті, хто бажає більшого, роблять більше» — це сценарій так званої «Європи різних швидкостей»;
- 4) «робити менше, але більш ефективно»;
- 5) «робити багато і більше разом».

Яким курсом піде Європа, передбачити складно. Однак ми впевнені, що відносини з Росією, відносини з Америкою, місце Європи в сучасному світі, її місія — це питання, які потребують виходу на новий якісний рівень європейської самосвідомості та європейської солідарності.

І, нарешті, якими є наші пріоритети?

По-перше, **європейська інтеграція України** є невід'ємною частиною загального курсу на євроатлантичну інтеграцію. Нещодавне внесення Верховною Радою України змін до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» відкриває нові можливості для реалізації євроатлантичного курсу нашої держави. І хоча політична кон'юнктура щодо більш тісної інтеграції України та НАТО не дуже сприятлива для нашої держави, є тематики, які становлять особливий інтерес і для нас, і для НАТО. Найсамперед — це український досвід (зокрема бойовий) протистояння кремлівській гібридній агресії.

По-друге, **розвиток стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами Америки** є ключовим пріоритетом зовнішньої політики України. Це є пріоритетом, незважаючи на політичні проблеми, які притаманні сьогодні США. Без успішної взаємодії з найбільшою світовою міццю та найавторитетнішим світовим гравцем неможливі інтеграція з Європейським Союзом, відсіч російської агресії, забезпечення стабільного миру та економічного розвитку нашої держави. Наразі найактуальнішим завданням для двосторонніх відносин є відновлення ефективних міжурядових механізмів співробітництва на кшталт колишньої міждержавної

комісії Кучма–Гор, що може стати дієвим механізмом співпраці. Предметом роботи такої оновленої комісії могло б стати обговорення питання надання Україні статусу стратегічного союзника США поза межами НАТО та отримання всебічної воєнної допомоги, у тому числі з наданням летальної зброї. Зараз, з огляду на результати зустрічі Президентів України та США, зрозуміло, що на підтримку США ми можемо розраховувати у багатьох питаннях.

По-третє, **подальше співробітництво з Європою в питанні протидії російській агресії**. Особливість цієї агресії в тому, що самостійно її зупинити не зможе ані Україна, ані Європа, ані будь-яка інша світова держава. Це можливо здійснити лише спільними зусиллями. Подальша консолідація зусиль на європейському континенті, точна діагностика ситуації, узгодженість дій є запорукою того, що світ не буде ще глибше занурюватися у хаос.

По-четверте, **стати «донором» безпеки для всього європейського співтовариства**. Нова система європейської безпеки має врахувати досвід нашої протидії гібридній агресії як новому типу загроз і викликів. Українська боротьба і європейська солідарність допоможуть чітко відокремити своїх і чужих, ідентифікувати замаскованого противника та викрити його підривну діяльність. І йдеться не лише про очевидну для нас загрозу зі Сходу, а й про ті внутрішні хвороби європейської демократії, симптоми яких ми виразно бачимо на власному досвіді.

По-п'яте, **збереження режиму санкцій**. США зі свого боку зробили нові важливі кроки, розуміючи, що Кремль перетнув усі межі міжнародного порядку. Закріплення санкцій на рівні законодавства США, якщо воно відбудеться, — важливий сигнал світові, що Сполучені Штати готові включитися до боротьби за безпеку у світі, незважаючи на всі політичні негаразди.

Проблемною залишається позиція Європи. Кожного разу процес збереження санкцій перетворюється на жорстку європейську дискусію. І хоча європейцям поки що кожного разу вдається вирішити цю проблему, залишається ризик того, що на певному етапі санкції такі буде знято. Від цього, звичайно, програє і Україна, але значно більше програє сама Європа, адже вона тим самим визнає право агресора перебудувати силою світ так, як йому заманеться.

По-шосте, **посилювати свої позиції на різних міжнародних майданчиках**. ООН, ОБСЄ, регіональні безпекові структури — всі вони залишаються критично важливими для відстоювання наших інтересів.

Досягнення цих пріоритетів, їх чітке дотримання у світі, що активно змінюється, орієнтир на співробітництво з нашими традиційними та новими партнерами в умовах гібридних загроз — це не тільки важлива запорука ефективної протидії агресору, а й формування міцних підвалин для забезпечення гідного місця України в новій системі міжнародних відносин.

Це шлях історичного цивілізаційного вибору України.

І я вірю, що ми цей шлях здолаємо.